

ברכת 'מציב גבול אלמנה' על בתי רשעים

- א. 'בתי ישראל' או 'בתי כנסיות'
- ב. ברכה על בתי רשעים
- ג. הברכה רק על בתי צדיקים
- ד. ברכה על בתים בחו"ל, ותליית המחלוקות זו בזו
סיכום

א. 'בתי ישראל' או 'בתי כנסיות'

אנשי כנסת הגדולה תקנו ברכה מיוחדת על ראיית בתי ישראל ביישובן. כד שנינו
בבריתא בגמרא (ברכות נח, ב): הרואה בתי ישראל, ביישובן - אומר: ברוך מציב גבול
אלמנה¹, בחורבנן - אומר: ברוך דיין האמת.
דברי הגמרא הובאו להלכה ברי"ף (מג, ב מדפי הרי"ף) ברמב"ם (הלכות ברכות
פרק י הלכה י), ברא"ש (פ"ט סימן י) בטור (סימן רכד) בשו"ע (שם סעיף י) ובשאר
פוסקים. אולם הראשונים נחלקו האם ברכה זו תוקנה על כל בתי ישראל, או רק על
בתי כנסיות. לפנינו בגמרא נאמר: "הרואה בתי ישראל ביישובן", וכן דעת רוב
הראשונים². אך הרי"ף כותב (מג, ב מדפי הרי"ף): "הרואה בתי כנסיות של ישראל
בישובן אומר ברוך מציב גבול אלמנה", וכן כתבו כמה ראשונים³.
גם השו"ע פסק כרוב הראשונים שהברכה תוקנה על כל בתי ישראל; אך המהרש"ל
(הובאו דבריו בב"ח סימן רכד) כתב שנהגו כשיטת הרי"ף לברך רק על בתי כנסיות,
וכן העתיקו את המנהג הב"ח (שם), הט"ז (ס"ק ב), המג"א (ס"ק ט), הגר"ז (סדר ברכת

- 1 על גדרה של ברכה זו, ועל עניינים שונים הנוגעים לה, עיין במאמרי 'ברכת גלות או ברכת
גאולה - על גדרה של ברכת מציב גבול אלמנה', צהר גליון לו (אייר תשס"ט) עמ' 11-22,
ובהפניות שם.
- 2 בה"ג (סימן א הלכות ברכות פרק תשיעי עמוד פח), רמב"ם (ברכות פ"י ה"י), רא"ש (ברכות
פרק ט סימן י) רבנו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב יג חלק ב [דף קד טור א]), סמ"ג (עשין
סימן כז), ראב"ן (ברכות סימן קצח), אשכול (אלבק הלכות ברכת הודאה דף לא עמוד ב),
ראבי"ה (מסכת ברכות סימן קמו), אבודרהם (ברכת הראייה השבח וההודאה ד"ה הרואה
אשתו), ספר הבתים (הלכות ברכות שער יג ס"ו) טור (סימן רכד), אגודה, ריא"ז, פסקי
הרי"ד, רא"ה (ברכות נח, ב), רוקח, צדה לדרך ועוד.
- 3 אשכול (מהדורת הצב"א הלכות ברכות הודאה סימן כג), מאירי (ברכות נח, ב), אורחות
חיים (הלכות ברכות אות מו), כלבו (סימן פז ד"ה הרואה מקום), ספר המאורות (חידושים
למסכת ברכות עמ' קע-קעא) ספר מצוות זמניות (הלכות ברכות שער ט) ומנורת המאור
(הקדמון פרק ו - המצוות עמוד 463).

הנהנין פרק יג סעיף יא, המ"ב (ס"ק יד), קצות השולחן (סימן סו אות ה), וכף החיים (ס"ק לה). וכן פסקו (בלא להזכיר את המנהג) האליה רבה (ס"ק ז), אלף המגן (ס"ק יב), החיי אדם (כלל סג, י), בספר ברכות ישראל (פרק יג הלכה יא), ובספר שלחן הטהור (ס' רכה סע' ה).

למרות זאת, ישנם מרבני דורנו הסוברים שניתן לסמוך על דעת השו"ע ולברך ברכה זו על כל בתי ישראל (ולא רק על בתי כנסיות). כן הובא בספר שיחות הרב צבי יהודה (ויקרא, נספח לפרשת בחוקותי עמוד 288): "יש כמה שחששו לברך [=על בתי ישראל שאינם בתי כנסיות] בגלל דברי הרי"ף, אבל נוסחתו של הרי"ף אינה מוזכרת ברש"י. גם הרמב"ם מביא את לשון הגמרא בלי שום תוספת הערה, והשולחן ערוך מעתיק את דברי רש"י כלשונם. אם כן, אפשר לסמוך על שלושה עמודי עולם אלה ולברך". וכן כתב הרב צבי יהודה זצ"ל בסידור עולת ראייה בכותרת שלפני ברכת מצייב גבול אלמנה (ח"א עמוד שפח): "הרואה בארץ ישראל בתי ישראל ביישובם, כמו ביישוב בית שני, מברך בא"י וכו' מצייב גבול אלמנה". וכן משמע בספר 'חוקת עולם' (תש"י, ח"א סעיף טו עמוד 336) לרב שמואל טוביה שטרן, אב"ד ור"מ בקנזס סיטי. וכן פסק הרב יוסף הלל שליט"א (קובץ תורני 'מקבציאל' גליון כד עמוד רב), ועוד⁴.

ב. ברכה על בתי רשעים

האם לפי השיטה שניתן לברך את ברכת 'מצייב גבול אלמנה' על כל בתי ישראל, מברכים ברכה זו גם על בתי רשעים?

4 וכן משמע מהסיפור על הרב מרדכי גימפל יפה (להלן בסמוך אות ב) ומספר פרחי אהרן (שם). אך לענ"ד קשה לסמוך על זה למעשה. כי המהרש"ל עצמו (שחולק על הרי"ף, וסובר שמעיקר הדין ניתן לברך על בתי ישראל) כותב "ולא נהגו כן אלא דוקא בבתי כנסיות", וכל הפוסקים שבאו אחריו העתיקו דבריו (ב"ח, מג"א, ט"ז, גר"ז, אליה רבה, אלף המגן, חיי אדם, משנ"ב כף החיים קצות השולחן ועוד) למרות שידעו שנוסחת רש"י ושאר הראשונים שונה ושהשו"ע פסק כרש"י, ואיך נחלק על כל גדולי הפוסקים שקיבלו המנהג ונבטל המנהג? וגדול כח המנהג בברכות, שכנגד מרן אומרים שב"ל (ברכת ה' ח"ד פרק ד סעיף ו וש"נ) וכנגד מנהג אין אומרים שב"ל (שם סעיף ה וש"נ). ואפילו בלא המנהג היה לנו לחוש לשיטת הגדולים הנ"ל, שהרי קיי"ל ספק ברכות להקל ואפילו נגד מרן. בייחוד שלדעת כמה מגדולי הפוסקים לא ניתן בכלל לברך ברכה זו בזמן הזה [עיי' עולת תמיד (ס"ק ט), פמ"ג (משב"ז ס"ק ב), שו"ת יהודה יעלה (חלק א יו"ד סימן רעז), מהרש"א (ברכות שם), כף החיים (ס"ק לה), בני ציון (סוף ס"ק יג), שלמה משנתו (ברכות נח, ב ד"ה ברוך מצייב, וארשה תרנ"ה), זכר נתן (דף כ אות יח, וויען תרל"ב), מי באר מים חיים (לר' משה יוסף הופמן, ברכות נח, ב, וואיטצען תרס"ו), מנחת שמואל (לר' שמואל מדולהינוב, ברכות נח, ב ד"ה הרואה, ווילנא תר"ב), מלבושי יום טוב (על הלבוש ס"ק ח), וכן מצדד המ"ב (ס"ק יד). כמו כן יש שכתבו שגם לדעת רש"י, בזמן הזה ניתן לברך רק על בתי כנסיות, ומה שמשמע מדבריו שהברכה היא על כל בתי ישראל היינו דוקא בזמן שבית המקדש קיים ('ברכת ראש' על מסכת ברכות, נח, ב ד"ה הרואה, פיעטרקוב תר"ן)].

הרב אהרן דוד בוראק (מראשי ישיבת ר' יצחק אלחנן) מספר בספרו פרחי אהרן (ניו יורק תשי"ד, ח"ב עמוד 139): "הגר"י כהנמן (שליט"א) [זצ"ל] ראש הישיבה משיבת פניו אמר שעל פי הדין אין אנו מחויבים לבדוק בהבית אם האנשים הדרים שם המה שומרי תורה ומצוות ויראי השם באמת, וצריכים לברך מכל מקום"⁵. וכן משמע שיש לברך על בתי רשעים מהמסופר על הרב מרדכי גימפל יפה מרוז'ינוי ש"כשעלה לארץ ישראל החליט בדעתו ללכת ולסייר את המושבות העבריות שרק מספר שנים לפני בואו התחילו לעסוק בבנין. בדרך סיורו סר גם לראשון לציון, זאת המושבה שהיתה מוכרת בשעתה כפרוצה בדברים שבין אדם למקום. כשנכנסה העגלה לשערי המושבה, עמד רבי מרדכי גימפל על רגליו, הסתכל לצדדים ואמר: אלמנה וחצופה במקצת, מכל מקום - ברוך מציב גבול אלמנה⁶. עוד מסופר בספר שבחי הראי"ה (עמוד צח): "פעם אחת טייל הרב בחוצות יפו, יחד עם תלמידו הגדול, אהוב נפשו, הרי"מ חרל"פ. בדרכס הגיעו לבית חדש: בית הגימנסיה הרצליה, עמוד התווך של החינוך החילוני בארץ בימים ההם. אמר לו הרב לרי"מ חרל"פ: כאן יש לברך שתי ברכות. האחת: ברוך מציב גבול אלמנה, שהרי נבנה בית חדש בארץ ישראל! והשניה: ברוך שיעקור עבודה זרה מארצנו"⁷.

5 בספר 'על הגאולה ועל התמורה' כתב האדמו"ר מסאטמר זצ"ל (עמוד קלג): "דהדבר ברור בלי שום צד ספק דכל אלה הבנינים שבנו המינים והאפיקורסים בארצנו הקדושה ישרפו ויחרבו ע"י מלך המשיח ולא ישאר מהם שריד ופליט, ק"ו מס"ת שכתבה מין שצריך לשורפו עם האזכרות שבו". ולפי דבריו בוודאי שאין לברך עליהם. אך עיין בשו"ת משנה הלכות (חלק טו סימן ריד) שדחה ראייתו וכתב: "והא דקשיא מס"ת שכתבה מין יש לחלק קצת... ולא דמי לס"ת דבעי לשמה, משא"כ בנינים", עיי"ש. ועיין להלן (אות ד בשם ספר 'אם הבנים שמחה'; מגילה ו, א): "והיה כאלף ביהודה ועקרון כיבוס יאלו תראטריות וקרקסיות שבאדם שעתידין שרי יהודה ללמד בהן תורה ברבים"; ובשו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סימן ז אות א).

6 קובץ תורני 'אזכרה' גיליון א עמוד טז, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תרצ"ז. מהדברים, כפי שהם מופיעים לפנינו, לא ניתן לדעת האם הרב מרדכי גימפל יפה ברך כן בשם ובמלכות. ב'אזכרה' מצויין שהמקור לסיפור זה הוא ספר 'מדור דור' של מרדכי ליפסון כרך א סימן לז שיצא לאור בשנת תרפ"ט, ושם לא מצויין שברך בשם ומלכות. הסיפור מועתק (כמעט מילה במילה) בספר מוולוז'ין עד ירושלים (יצא לאור בשנת ת"ש), אך הרב מאיר בר אילן הוסיף שם: "ברוך אתה --- מציב גבול אלמנה", א"כ לדעתו הברכה היתה בשם ומלכות. לאחר מכן הסיפור מופיע (כקטע קישור) בשיחות הרב צבי יהודה (ויקרא עמוד 291), ושם כבר השלים העורך את הוספת הרב מאיר בר אילן, וכתב: "אמנם אלמנה חצופה במקצת, ועל כל פנים ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם מציב גבול אלמנה" (איתור המקורות לסיפור זה - כמו גם מקורות נוספים במאמר זה - נעשה בעזרת תוכנת 'אוצר החכמה', ועמם התודה). בין כך ובין כך, דרושה זהירות בלימוד הלכות מתוך סיפורים, כי "חמורה היא ההלכה, ולא ניתנה להיקבע עפ"י סיפורים" (חזו"א או"ח סוף סימן ט. ועיין שדי חמד ח"ח פאת השדה מערכת בין המצרים סימן א אות ג עמוד א'תשנז ד"ה ולא עוד ובשו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סוף סימן יג).

7 הרב יהודה זולדן שליט"א ('מלכות יהודה וישראל' עמוד 434) הסיק מסיפור זה שהרב קוק

ג. הברכה רק על בתי צדיקים

אולם הב"י כותב שבתי ישראל "היינו בתי עשירי ישראל ובעלי צדקות", וכן כתב הב"ח. וערוך השולחן הוסיף (ס"ק ז): "בתי עשירים גדולים שנותנים צדקה הרבה ומתנהגים ביראת השם", וציין שמקורו בב"י, ומכאן שהבין ש'בעלי צדקות' כאן הכוונה להנהגה שבאה על גבי בסיס של יראת שמים. משמע שאין לברך על בתי רשעים! אך המ"ב, בהביאו את דברי הב"י, כתב (ס"ק יד): "בתי ישראל - פירוש בתי עשירי ישראל שמיושבים בתוקף ובגבורה", ולא הביא את המשך דברי הב"י שהיינו "בעלי צדקות", משמע שאין זה מעכב. וכן הלבוש (ס"ק י) סתם וכתב: "הרואה בתי ישראל ביישוב", וכן סתם הגר"ז (שם), ולא ציינו שהברכה היא רק על בתי בעלי צדקה⁸. משמע שאין זה מעכב שהבתים יהיו של צדיקים. אך אפשר שגם לדעתם לא בעינו בעלי צדקות, אך על בתי רשעים אין לברך⁹.

זצ"ל בירך מציב גבול אלמנה על הגימנסיה. אך לענ"ד אין זה ברור. סביר להניח שהרב זצ"ל השתמש במטבע ברכות אלו כדי לבטא את המורכבות בייחס לגימנסיה אך הוא לא ברך בפועל ועיין לעיל הערה 4 ולהלן אות ג, וכך יש לדייק ממה שאמר שיש לברך "ברוך שיעקור עבודה זרה מארצנו" - וברור שבפועל הוא לא ברך ברכה זו, שהרי אין בנמצא ברכה כזו: על בתי ע"ז מברכים "ברוך שנתן ארץ אפים לעוברי רצונו", ועל מקום שנעקרה ממנו ע"ז מברכים "ברוך שעקר ע"ז מארצנו, ואומר כשם שעקרת ממקום זה כך תעקר מכל מקומות ותשיב לב עובדיהם לעבדך" (ברכות נז, ב). זהו כנראה הרקע להערה המובאת בשבחי הראיה בשולי העמוד: "ויש אומרים: בית גאים יסח ד' (מפי הרצי"ק)", שזהו פסוק הנאמר בראיית בתי גויים (ברכות נח, ב). וכוונת הרב צבי יהודה ליישב את התמיהה שהברכה "שיעקור עבודה זרה מארצנו" אינה קיימת, ואם נכון הדבר שהרב זצ"ל לא ברך בפועל אין צריך לתיקון הרב צבי יהודה. ואפשר שגם הרב צבי יהודה סבר שלא ברך, רק סבר שמתאים יותר היה לומר "בית גאים יסח ה'" מאשר "שיעקור ע"ז מארצנו", שזו אמירה חריפה מאוד. עכ"פ גם אם נקבל את תיקון הרב צבי יהודה, מוכח שהסיפור לא נמסר באופן מדויק, וקשה להסיק ממנו מסקנות להלכה.

8 ואפילו את החלק הראשון של דברי הב"י, שהברכה היא דווקא על בתי עשירי ישראל השמיטו הלבוש והגר"ז. אולם לדינא סיים הגר"ז שהמנהג לברך רק על בתי כנסיות.
9 גם מספר האגודה (ברכות פ"ט אות רא) משמע שאין לברך על בתי רשעים. בהמשך אותה ברייתא שהובאה לעיל, נאמר: "בתי אומות העולם, ביישובן אומר בית גאים יסח ה', בחורבן אומר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע". בשונה מהגרסה שלפנינו, האגודה גורס: "בתי רשעים ביישובן אומר בית גאים יסח ה' בחורבן אומר אל נקמות הופיע". משמע שלא רק שאין לברך מציב גבול אלמנה על בתי רשעים, אלא שיש לומר על בתיהם הפסוק "בית גאים יסח ה'". אך לא מצאתי גרסה זו באף אחד מהראשונים, מלבד באגודה. ואולי זהו מ"תיקוני" הצנזורה, שלא הרשו לכתוב כן על בתי גויים. אמנם בפירושי הראשונים לפסוק זה משמע שהפסוק מתייחס לישראל. האבן עזרא (ברכת אברהם, פרנפורקט תרמ"ד) כותב על פסוק זה (משלי טו, כה): "וגאים הם גזלנין הלוקחים בחזקה ממון חבריהם שאין להם כח, על כן אמר ויצב גבול אלמנה הרודפים והגוזלים אותה" (פירוש זה שונה מפירוש האבן עזרא המופיע בדפוסים הרגילים, עיין על כך בהקדמת המו"ל). ורבנו יונה

וכן משמע שאין לברך על בתי רשעים מספר 'שלמה משנתו' (ורשה תרנ"ה) לגאון ר' עזריאל ראקובסקי זצ"ל¹⁰. וכן נראה בספר 'אשכול הסופר' לגאון ר' חיים סופר זצ"ל בעל שו"ת מחנה חיים (עמוד י, ירושלים תשל"ה)¹¹. וכן משמע קצת שאין לברך על בתי רשעים מספר 'פרשת מרדכי' (ורשה תרנ"ו עמ' 92) לר' מרדכי אלטשולר זצ"ל, שכתב על המשך הסוגיא שם (נח, ב): "אמר רבי יוחנן: מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזירה על בתיהן של צדיקים שיחרבו, שנאמר באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדלים וטובים מאין יושב". "הא דמשמע ליה דבבתי צדיקים מיירי קרא, מדכתיב באזני ה' צבאות אם לא בתים וכו', פירוש דכל העולם יצעקו באזני ה' מדוע הבתים האלה היו לשמה, ומוכח מזה דבתי צדיקים היו, דאי בתי רשעים אין אדם צועק כשהם חרבים". משמע שאין צער בחורבנם של בתי רשעים, ואין לברך על חורבנם "דיין האמת", וא"כ לכאורה גם אין לברך על יישובם "מציב גבול אלמנה".

ד. ברכה על בתים בחו"ל, ותליית המחלוקת זו בזו

ויתכן שמחלוקת זו - האם ניתן לברך 'מציב גבול אלמנה' על בתי רשעים - תלויה במחלוקת אחרת: האם ברכת מציב גבול אלמנה תוקנה רק בארץ ישראל או גם בחו"ל. רוב הראשונים העתיקו את הברייתא כלשונה, ולא ציינו האם הברכה נוהגת רק בארץ ישראל. אולם רבנו יהודה ב"ר יקר כתב בפירוש התפילות והברכות שלו (ירושלים תשל"ט, עמ' נה): "הרואה בתי ישראל ביישובן בארץ ישראל אומר ברוך מציב גבול אלמנה". וכן כתב ר' אברהם בן הרמב"ם (המספיק לעובדי ה' על הל' תפילה וברכות, עמ' 251-252), וכ"כ רבנו מנוח (על הרמב"ם שם), הב"י (שם), והבאר היטב (ס"ק ז).

לעומת זאת האבודרהם כתב (ברכת הראייה השבח וההודאה ד"ה הרואה אשתו): "הרואה בתי ישראל ביישובן אפילו בארץ ישראל מברך בא"י מציב גבול אלמנה",

כותב: "בית גאים הם הקובעים בלבם דירתם בעולם הזה, וכל עיקר מחשבתם על ישובו ולא יחשבו על תמורתו. ועל כן יגאה לבם בהצלחתם והתישבם בבתי שלותם אחרי שלא יועילו ולא יעלו על לבם תמיד ענין התמורה והחלוף. על כן יסח ה' יתברך את ביתם החזק".¹⁰ הוא כותב (ברכות נח, ב): "אמרינן לקמן בשמעתיך שנגזר על בתיהם של צדיקים שיחרבו, וכ"כ הרמב"ן ז"ל באגרתו שכל מקום שהיתה הקדושה ביותר שם הוא עתה החורבן והטומאה ביותר, וא"כ כל בית שעומד בגדולה ובתפארת ביותר סימן רע הוא לבעל הבית שאינו בכלל הצדיקים, ואין מברכים על ישובו. ואדרבה יש להתאונן על זה, תחת עבד כי ימלוד, וישתרר עליו יתברך גם השתרר, שרבו יתברך ביתו חרב ושועלים הלכו בו - והוא יושב בטירת מלכים, כמו שאמר דוד המלך ע"ה אנכי יושב בבית ארזים וגו'. ועל זה אסרו חז"ל לסייד ולכייר בזמן הזה". מכל זה משמע שיש לדעתו לברך רק על בתי צדיקים.¹¹ וז"ל: "הרואה בתי ישראל, שניכר שהמה בתי ישראל, ביישובן, הוא אומר ברוך מציב גבול אלמנה. הגם שאנחנו בין האומות כאלמנה בלי בעל, בכל זאת מציב גבולינו, והבן זה". משמע שהברכה לא תוקנה על בתי ישראל ש"לא ניכר שהמה בתי קודש אשר ה' שוכן בקרב" כפי שכתב שם. וכן משמע שם בפירושו הראשון, עיי"ש.

משמע שבחול"ל בודאי יש לברך¹². וכן דעת הרבה פוסקים, ביניהם: מהרש"ל וב"ח (שם, ועיין שער הציון ס"ק יא) גר"ז (שם), שולחן הטהור (שם) וליקוטי מהרי"ח (סדר ברכות הראיה). והאליהו רבה כתב (ס"ק ז) שכן משמע מסתימת הפוסקים. לפי השיטות שהברכה נוהגת רק בא"י, משמע שהברכה היא על ישובה המחודש של ארץ ישראל¹³, ולפי זה יש לברך גם על בתי רשעים, כי יישוב הארץ מתקיים גם בבתי רשעים, כמו שאמרו בגמרא (סנהדרין קב, ב): "מפני מה זכה עמרי למלכות, מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל. שנאמר ויקן את ההר שמרון מאת שמר בככרים כסף ויבן את ההר ויקרא [את] שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון". וכתב על כך בספר אם הבנים שמחה (הוצאת מכון פרי הארץ, ירושלים תשמ"ג, עמוד נז):

וראיתי בספר אוצרות יוסף להגאון המובהק ר' יוסף ענגיל ז"ל שהביא בשם המקובלים: דלכאורה קשה, למה נתן לו הקב"ה שכר זה - דוקא מלכות - עבור מעשה הנ"ל, ולא שכר אחר? וכתבו המקובלים, דידוע דארץ ישראל הוי בספירת מלכות דלמעלה, ויען דהוא תיקן בחינת מלכות בהוספה דהוסיף עיר אחת בארץ ישראל, על כן זכה למלכות דוקא, עכ"ד הקדושים. הרי דאף דעמרי היה ממלכי הרשעים, ומקרא מלא דיבר הכותב "ויקן את ההר שמרון ויבן את ההר, ויקרא את שם העיר אשר בנה שמרון, ויעש עמרי הרע בעיני ה' וירע מכל אשר לפניו וילך בכל דרך ירבעם בן נבט ובחטאתו אשר החטיא את ישראל". וגם כרך זה שהעמיד לא היתה כוונתו לשם שמים אלא לכבודו, כמו שהבאתי לעיל, שאמר כשם שירושלים למלכי יהודה כך תהא שמרון למלכי ישראל. ועל כרחך, אף דנבנה בעבירות גדולות ורבות כאלו, קיים בזה מצות עשה דישוב ארץ ישראל, דאל"כ - דליכא מצוה - ליכא שכר. וגם כיון דקיבל שכר מלכות דוקא, על כרחך דתיקן בזה ספירת מלכות עליונה, ועל כן הגיע למלכות כל כך במידה גדולה, שזכה למלכות שלשה דורות כדלעיל [וכו']]. אם כן יש לך ראייה ברורה שאין עליה תשובה, שאף אם בעל עבירה היותר גדול וכופר בכל התורה כולה ר"ל, כעמרי שהיה מעובדי עבודה זרה, אעפ"כ זכה ותיקן בבנין העיר בארץ ישראל לכל התיקונים שיש במצוה זו בעולמות עליונים¹⁴.

12 ממה שכתב שיש לברך "אפילו בארץ ישראל" משמע שהברכה ביסודה מתאימה יותר לרואה בתי ישראל בחול"ל, וזה פלא. ועיין במה שכתבתי בענין זה בצהר והנ"ל לעיל הערה 1, עמוד 17.

13 עיין בהערות הרצי"ה לעולת ראייה (ח"ב עמ' תכב אות ק), שה'אלמנה' בברכת מציב גבול אלמנה היא ארץ ישראל. ולפי דבריו עיקר הברכה תוקן על יישובה מחדש של ארץ ישראל (ואולם מדברי הב"י משמע ש'אלמנה' היא כנסת ישראל, ו'גבול אלמנה' הוא ארץ ישראל).

14 ועיי"ש עוד בעמודים קפז-קצא. כענין זה כתבו: הגאון ר' אפרים בליצר הי"ד (דומ"צ דק"ק בטלאן, טרנסלבניה) בספרו יד אפרים (תל אביב תש"ל, עמוד קסו), האדמו"ר מהוסיאטין, ר' יעקב פרידמן זצ"ל, בספרו אהלי יעקב (תל אביב, עמוד רמח), הרב מרדכי עטייה בספרו

ובמשנה סנהדרין (ב, א) אמרינן: "אין עושין עיר הנדחת בספר, ולא שלוש". וביארו שם בגמרא (טז, ב): "משום קרחה" ("שלא תעשה קרחה בארץ ישראל", יד רמא שם). וכן מפורש בתוספתא (נגעים פרק א הלכה יג): "ואין עושין שלש עיירות הנדחות בארץ ישראל, שלא להחריב את ערי ישראל". מבואר, שעדיף להשאיר עיר שרובה עובדי עבודה זרה ולא לעשות קרחה בארץ ישראל!¹⁵ משמע שיישוב הארץ מתקיים גם בבתי רשעים.

אולם לפי השיטות שהברכה נוהגת גם בחו"ל, זו ברכה על הטובה המסויימת, שהקב"ה זיכה את יושבי אותו מקום לשבת בתוקף וגבורה בלא שטן ובלא פגע (ב"י) בשלוחה והשקט ועושר (מג"א ס"ק ט), ומסתבר שאין להודות על בתי רשעים, ש"שקט לרשעים רע להן ורע לעולם, ומיתתם של רשעים הנאה להם והנאה לעולם" (סנהדרין עב, א)¹⁶, ויש לשמוח במפלתם¹⁷, ובודאי שלא תקנו ברכת הודאה על שלוותם.

מחסה ועז (ירושלים תשט"ו, עמוד צד), והרב שמואל אליעזר רולניק בספרו רווחא שמעתתא (ירושלים תש"ן, ח"ב עמוד יב). אולם האדמו"ר מסאטמר כתב בספרו ויואל משה (עמוד רנב), שעומרי הושיב בשומרון במודע ובכוונה אנשים יראי ה' ולא חוטאים, ולכן זכה למלוכה. אך עיין במה שכתבו על דבריו הרב זלמן קורן ("ממלכתיות ישראל - משמעויות הלכתיות", ממלכת כהנים וגוי קדוש, ירושלים תשנ"א, עמודים 244-245), והרב יעקב זיסברג ("קריעה על ערי יהודה, ירושלים והמקדש", 'המעין' תמוז תשנ"ו [ל, ד] עמוד 33; חבל נחלתו, תשס"ה, ח"ב עמוד 584). ועיין באוצר הפוסקים (אבן העזר סימן עה קונטרס ישוב ארץ ישראל פרק ד אות ד) אריכות דברים בענין מצות ישוב א"י ברשעים. אך שם הדיון הוא האם רשעים מצווים לגור בא"י, וכאן אנו דנים האם הארץ מיושבת ע"י בתיים.

15 ואף שהרמב"ם (הל' ע"ז פרק ד הלכה ה) והר"ן (סנהדרין טז, ב ד"ה ולא עיר) כתבו שבכהאי גוונא דנים את תושבי העיר בסקילה כיחידים, ולפי דבריהם העיר נשארת על תילה בלא עובדי הע"ז שבה, מ"מ עיין בפר"ח על הרמב"ם (שם הלכה ו, הובאו דבריו בספר הליקוטים שבמהדורת פרנקל ד"ה אח"כ שולחין) שישנם מצבים שאי אפשר לדון את תושבי העיר בסקילה כיחידים, וגם אז אין דנים העיר כעיר הנדחת, ומשאירים העיר על תילה עם תושביה הרשעים "שלא תעשה קרחה בארץ ישראל". מיהו אפשר שסברת קרחה אינה מחמת הישוב הנוכחי, אלא שאם נדון העיר כעיר הנדחת לא ניתן יהיה יותר לבנות מקום זה לעולם, כפי שנאמר (דברים יג, יז) "והיתה תל עולם לא תבנה עוד", ולפי זה אין ראייה שיישוב הארץ מתקיים ע"י בתי רשעים. ועיין גם בהגהות חכמת מנוח (סנהדרין טז, ב) שכתב: "משום קרחה, פירוש שלא תחרב ארץ ישראל, משום שנאמר מעט מעט אגרשנו וגו' פן תרבה עליך חית השדה".

16 הרמב"ן (שמות טו, יח) רואה בהענשת הרשעים ביטוי למלכות ה', ומפרש את הפסוק "ה' ימלוך לעולם ועד" כתפילה לישועת הצדיקים ועונש לרשעים, "כן יהי רצון מלפניו לעשות בכל הדורות לעולם, לא יגרע מצדיק עיניו, ולא יעלימהו מן הרשעים המריעים. ובאו כזה פסוקים רבים, כגון ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה (תהלים קמו, י), יהי שם ה' מברך מעתה ועד עולם (שם קיג, ב), והיה ה' למלך על כל הארץ".

17 "מאה ושלוש פרשיות אמר דוד, ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים, שנאמר: יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה" (ברכות ט, ב). "רשע אבד מן העולם טובה באה לעולם, שנאמר ובאבד רשעים רנה" (סנהדרין קיג, ב). ועיין

ואכן הרב מרדכי גימפל יפה, שברך מציב גבול אלמנה על בתי רשעים, נהג כן בארץ ישראל, שברך על המושבה ראשון לציון. וכן מה שכתב בספר פרחי אהרן (לעיל אות ב) בשם הרב מפונוביז', לברך על בתי רשעים, מיירי בארץ ישראל כמו שכתב שם "הרואה בית בישראל"¹⁸. וכן הסיפור על מרן הרב קוק זצ"ל מיירי בארץ ישראל. לעומת זאת בעל ספר 'אשכול הסופר', שכתב שאין לברך על בתי רשעים, מיירי בחו"ל, וכמו שמוכח מדבריו שם.

אולם קשה לתלות המחלוקת זו בזו לגמרי. כי לדעת הב"י הברכה היא רק בארץ ישראל, ולמרות זאת הוא כותב שהברכה היא רק על בתי בעלי צדקות, וכתב ערוך השולחן בדעתו שהברכה היא רק על ביתם של יראי השם. ונראה שהב"י מסכים שהארץ מתיישבת ונגאלת משממונה גם על ידי רשעים, אך לדעתו הברכה תוקנה רק על יישוב חשוב ובעל ערך. וכשם שאין מברכים על כל בתי ישראל, אלא רק על "בתי עשירים", שהם בתים מיוחדים שמבטאים יישוב והרחבה גשמית, כך גם בעיניו שהיישוב יהיה בעל ערך מבחינה רוחנית.

לפיכך צריך לומר שהמחלוקת תלויה זו בזו, אך לא באופן מוחלט. לסוברים שהברכה נאמרת גם בחו"ל, אין לברך ברכה זו על בתי רשעים, כי לא תקנו ברכה על שלוות הרשעים. אך לסוברים שהברכה תוקנה רק בארץ ישראל, ישנה מחלוקת האם הברכה תוקנה גם על בתי רשעים כי גם על ידם מתיישבת הארץ (הרב מרדכי גימפל יפה והרב מפונוביז'), או רק על בתי יראי השם, כי הברכה תוקנה רק על יישוב חשוב ובעל ערך מבחינה גשמית ורוחנית (ערוך השולחן בדעת הב"י).

סיכום

יש אומרים שניתן לברך ברכת מציב גבול אלמנה גם על בתי רשעים, וכמה סיפורים על גדולי ישראל מהווים סעד לדעה זו. אולם בדברי הב"י ה"ח וערוך השולחן משמע שאין לברך על בתי רשעים, וכן היא דעת כמה מחכמי ישראל. אפשר שמחלוקת זו תלויה במחלוקת האם הברכה נוהגת רק בארץ ישראל ולפי זה יש לברך גם על בתי רשעים, או גם בחו"ל ולפי זה אין לברך על בתי רשעים. אך מדברי הב"י משמע שאין לתלות המחלוקת זו בזו באופן מוחלט.

מגילה וי, ב; סנהדרין (לט, ב); תוספתא סנהדרין (פרק יד סוף הלכה ב); ספרי במדבר (פרק יח אות יח); שו"ת אדרת תפארת (ירושלים תשס"ד, ח"ד סימנים סו-סז) שהאריך בזה וליקט מקורות רבים בעניין; אוצרות התורה (הרב משה צוריאלי שליט"א, בני ברק תשס"ה, ח"ב עמוד 629); הרב בנימין זאב בנדיקט, תורה שבעל פה כרך כה, תשמ"ד, עמודים קי-קיח; ד"ר דניאל מלאך, "באבוד רשעים רינה או קינה", תחומין כרך כב, עמודים 67-57 ובהפניות שם.

18 וכן משמע שם מכך שהמאמר עוסק בבנין הארץ, והפיסקה שלפני כן מסתיימת במילים: "עלינו להיות כמו יוסף שאמר למחיה שלחני אלוקים, ולעזור בבנין ארץ ישראל".